

STANISLOVO IR LIUDVIKOS DIDŽIULIŲ ORTOGRAFIJOS KAITA: NUO ANTANO BARANAUSKO PRIE BENDRINĖS KALBOS

Jurgita VENCKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

1. Įvadas

Antano Baranausko lietuvių rašomosios bendrinės kalbos (toliau – rbk) modelio sklaidos tyrimai parodė, kad XIX a. pab. – XX a. pr. Žemaičių (Telšių) vyskupo Mečislovo Paliulionio raštinėje 1881–1908 m. rašyta pagal jo principus¹. Žemaičių (Telšių) dvasinės seminarijos auklėtinių laišakai liudija, kad ne vienam iš jų Baranausko rbk buvo ne tik studijų objektas², bet tinkama kasdieninei komunikacijai raštu, o vėliau taikyta leidžiant lietuvišką spaudą.

Pasauliečiai inteligentai dar prieš pasirodant pirmajam lietuviškam periodiniam leidiniui *Aušra* (1883–1886) irgi ieškojo tinkamiausio rašyti visiems bendro lietuvių kalbos varianto. Jie taip pat domėjosi Baranausko rbk, dėl to buvo kreipiamasi į minėtos seminarijos auklėtinius, klausiusius Baranausko lietuvių kalbos paskaitų. Tai liudija ir Jono Spudulio 1883 m. laiškas tuometiniam seminaristui Adomui Dambrauskui: „Džiaugdamasi prisipažįstu, jog pirmuoju mano mokytoju tiesraszczio lietuwiszko buvo Kun. Baranauskis pawizdiję tos gramatikos, katrą asz gawau isz Kauno ir katrą tu pats matei“ (Spudulis 1883–12-03: [1r]).

Šiame straipsnyje tęsiami Antano Baranausko rbk sklaidos už Žemaičių (Telšių) vyskupijos raštinės ir dvasinės seminarijos ribų tyrimai: analizuojama jo sekėjų Stanislovo Didžiulio (1850³–1927), pagarsėjusio dėl savo lituanistinės bibliotekos⁴ ir lietuviškos spaudos platinimo bibliofilo, bei jo žmonos rašytojos Liudvikos Nitaitės-Didžiulienės-Žmonos (1856–1925) rašomosios kalbos kaita. Griežionėles, kur gyveno Didžiuliai, Petras Jonikas minėjo greta kitų „lietuviškos veiklos židinėli[u]“ – Rygos, Mintaujos, Panemunėlio. Čia lankėsi Jonas Basanavičius, Jonas Jablonskis, Juozapas Miliauskas-Miglovara (Jonikas 1987: 291).

Didžiulių rankraštinių palikimą sudaro 1872–1925 m. rašyti tautosakos (dainų, pasakų, mišlių, patarlių, priežodžių), leksikos rinkiniai (vietovardžių,

¹ Plačiau žr. Venckienė 2014: 269–294.

² Baranauskas 1870-aisiais vyskupo Motiejaus Valančiaus paskirtas seminarijoje dėstyti homiletiką – pamokslų sakymo teoriją ir praktiką lietuvių kalba (Venckienė 2014: 269).

³ Tokią gimimo datą yra nurodęs Vaclovas Biržiška (B[iržiška] 1954a: 528), taip pat Benjaminas Kaluškevičius ir Kazys Misius (Kaluškevičius, Misius 2004: 117), Vladas Žukas (Žukas 2003-08-06 [žiūrėta 2019-04-01]). *Anykštėnų biografijų žinyne* nurodyti 1856 m. Teigiama, kad data nustatyta pagal Anykščių parapijos krikšto metrikus (žiūrėta 2019-01-22).

⁴ Plačiau žr. Lietuvninkaitė 2004a: 9–29.

asmenvardžių, augalų pavadinimų), etnografiniai, bibliografiniai ir kitokie užrašai, Didžiulienės kūryba, egodokumentai. Šių rankraščių tyrimas ne tik parodo Baranausko rbk sklaidą, bet ir atskleidžia, kaip paskutiniuoju XIX a. dešimtmečiu ir XX-ojo a. pradžioje Didžiulių rašomąją kalbą veikė vis didesni prestižą įgyjanti lietuviškų periodinių leidinių kalba.

2. Stanislovas Didžiulis

Stanislovas Didžiulis, gimęs Griežionėlėse, Anykščių rajone, bajorų šeimoje, baigė tris Panevėžio gimnazijos klases, paskui privačiai mokėsi pas Andrioniškio kunigą Antaną Viskantą⁵ (B[iržiška] 1954a: 258). Kaip teigia Nijolė Lietuvninkaitė, įtakos Didžiulio „dvasiniam ir kultūriniam brendimui turėjo bendravimas su aplinkiniais anykštėnais inteligentais prelatu Antanu Pavilioniu⁶, būsimu vyskupu kunigu Antanu Karosu ir jo broliais⁷, Antanu Baranausku“ (Lietuvninkaitė 2004a: 11). Veikiausiai jau tada pradėta pažindintis ir su Baranausko rbk modeliu.

2.1. Didžiulis ir Baranausko rbk

Lietuvninkaitės parengtas Didžiulio bibliotekos katalogas liudija, kad joje būta ir Baranausko gramatikos, tiksliau, jos nuorašų (Lietuvninkaitė 2004b: 171). Kataloge nurodytos dvi rankraštinės knygos, aprašytos pagal paties Didžiulio sudarytą sąrašą:

- (1) Kalbomokslis Lėtuwiszko Lėžuwio: *dalis ketvirta / Sudarymas (A. Baranausko) Rankrašty S. Didžiulio rašytame*,
- (2) Mokslas Lėtuwiszkos kalbos / *(A. Baranausko) Rankrašty S. Didžiulio ranka rašytame. – 214 p.* (Lietuvninkaitė 2004b: 171).

Iš Baranausko laiško Didžiuliui matyti, kad 1872 m. gruodį Didžiulis persirašinėjo kalbomokslį: „Kałbómokslo, kad dár norėjai paturėti, neužsipútu. Siunczù atgalós, mažir lig azùgawenioms spési pėrsiraszyti“ (Baranauskas 1872-12-21: 161).

Kalbinės medžiagos Baranausko prašyta ir vėliau:

Jeigù ir tolaùs Jùsu Mýlista gérą szirdį turési ant mūsu, tai praszymams mūsu ne bús ir gało: idant jeigù wérti būtumemé tós Mýlistos,

⁵ Antanas Viskantas (1813–1897), Vilniaus kunigų seminarijos auklėtinis, Andrioniškyje dirbo 1867–1870 m. (*Anykštėnų biografijų žinynas* [žiūrėta 2019-01-22]).

⁶ Kunigas Antanas Pavilionis (1847–1918) vėliau, 1892–1895 m., Žemaičių (Telšių) dvasinėje seminarijoje dėstė lietuvių kalbą (Jonikas 1987: 362).

⁷ Didžiulio bendraamžis kunigas Antanas Karosas (1856–1847) Žemaičių (Telšių) dvasinėje seminarijoje pakeitė Baranauską, dėščius homiletiką ir lietuvių kalbą, 1883–1885 m. (Jonikas 1987: 362). Jo broliai Kazimieras Karosas (1861–1917) – gydytojas, ir Klemensas Karosas (1866–1933) – inžinierius kelininkas (*Anykštėnų biografijų žinynas* [žiūrėta 2019-01-22]).

gāuti pērkaityti: Kaļbómokslī sutrumpīta, apē kurī J. M. minejai, Mókslā Szwentós iškaļbos.

Ir teip wēnā rásztā parsiuntē meļstumem kito; dabār žēmós laikē turētumem kadā mókýtēs (Didžiulis, Didžiulienē 1878–11–29: [1–2]).

Pats Didžiulis laiške nenustatytam adresatui yra užsiminęs, kad rašąs remdamasis Baranausko kalbomoksliau:

Raszydamas lėtuwiszakai turiūs kaļbomokslo musu mylimiausio ir garbingiausio gilai mokyto kaļbos tyrėjaus Jo Mylistos Prałoto Antano Baranausko, žinama, tēk, kēk suprantu, o ko neiszmanau, raszau ant nūmones (Didžiulis [b. d.]: [1]).

Taigi Didžiulis Baranausko gramatikos nuorašus turėjo ne tik kaip įdomius, vertingus lituanistinės kolekcijos vienetus, bet naudojo juos pagal paskirtį – mokėsi rašomosios kalbos. Iš minėto laiško matyti, kad Didžiulis palaikė Baranausko rbk, kuri koduotų skirtingų tarmių ypatybes, idėją: „Tamsta sakai raszyti pagal tarmenio_ jegu kožnas (kekwėnas) Letuwninkas raszys pagal sawo tarmenio tai neturesime wenos raszybos, bet tēk kek yra tarmeniu“ (Didžiulis [b. d.]: [1]). Čia jis argumentavo ir rašmenų <û>, <ą>, <ę>, reiškiančių skirtingai tarmėse tariamus garsus, vartoseną:

Jeigu wėtoje ū raszysime uo tai mum tiks: raszont duok man juodos duonos, bet kaipgi skaitys tē lėtuwnīkai, kurē isztaria: douk man joudos dounos.

Iszmetus isz musu abeceles „ą“ kaip reiks raszyti – žąsis; asz raszysiu žūsis, o kai kiti raszys žąsis[,] žąsis, žonsis, žosis.

Jeigu wetoje ę raszysime en (mes isztariame in) tai žodžwardjįs „buwęs“ bus „buwens“ tai aszei skaitysiu buwins (ba szwentos, menkos asz sakau szwintos, minkos“) o man reikia skaityti „buwis“ (Didžiulis [b. d.]: [2]).

Taigi laikydamasis Baranausko rbk principų, Didžiulis kodavo gimtosios anykštėnų tarmės formas.

Ankstyviausius išlikusius – XIX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios – ranaščius Didžiulis rašė remdamasis Baranausko rbk. 1872-aisiais datuotame smulkiosios tautosakos rinkinėlyje *Priežodžiai, patarlės, papročiai, mįslės, burtai ir pasakos* (Didžiulis 1872) vartotos tuo metu įprastos (būdingos ir Baranausko rbk) raidės <cz> (*bažnyczon* [1]), <sz> (*szakàs* [1r]), <ł> [l] ir <l> [l'] (*łaukq* [1], plg. ir *Nulūdo* [1]), <w> (*galwós* [1]). Orientaciją į Baranausko rbk rodo specifiniai rašmenys <ë> [ie] (*dėnoję* [1r], *Wėnq* [1v]); pasitaikė ir suklysti: *Dienoję* [4r]), <û> [uo] (*kámûlj* [1r], *tedûda* [1r]). Be to, kaip ir Baranauskas, Didžiulis čia nežymėjo priebalsių [č'], [dž'] minkštumo prieš užpakalinės eilės

balsius (*buczoja* [1r], *ant peczú* [1r], *szwenczausia* voc. sg. [1r]; *médžq* acc. sg. [1r], *préžodžai* [3r]). Kaip matyti iš pavyzdžių, Didžiulis stengėsi žymėti ir kirčio vietą.

Atrodytų, kad tuo metu Didžiuliui buvo įprasčiau dvibalsius [ai], [ei], [ui] tradiciškai žymėti su <-j> – taip jie rašyti l. 3r, bet taisyta į baranauskišką <-i>, pvz. (iš eilės): *Présakaf* → *Présakai*, *rejskia* → *reiszkia*, *lájme* → *láime*, *mějles* → *mėiles*, *wajkaf* → *waikai*, *wargaf* → *wargai*, *szúniu* → *szúniu*.

Remdamasis Baranausko rbk Didžiulis aptariamajame rinkinėlyje rašė ir (i)ā, ē kamienų vardažodžių instr. sg. galūnes -q (*wėnq jústelq* [2r]), -ę (*bobutę* [1v]) (žr. 1 lentelę).

Tokios ortografijos ypatybės būdingos ir 1881 m. datuotam dainų rinkinėliui (Didžiulis 1881): rašyta <cz> (*waikszczú dama* [2r]), <sz> (*rėszutj* [3r]), <ł> [l] ir <l> [l'] (*łazdyno* [3r] ir *brołukai* [3r]), <w> (*walgo* [4r]), <ë> (*gėda* [2v], *rėszutj* [3r]), <ú> (*kukúji* [2r], *úgelę* [3v]); nežymėtas [č'], [dž'] minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius (*sweczu* gen. pl. [5r]; *gardžai* [4r]). Gen. pl. galūnėje, kaip ir Baranauskas, Didžiulis nerašė nosinės raidės (*augшту kalnelu* [2v], *pėtu* [4r]). Tačiau žodžių kirčio šiame dainų rinkinėlyje jis nebežymėjo.

2.2. Pereinamasis Didžiulio ortografijos laikotarpis

Netrukus, devintojo dešimtmečio pradžioje, Didžiulis ėmė abejoti dėl savo rašomosios kalbos pasirinkimo – Baranausko rbk jis nebesilaikė taip nuosekliai. Dirvų trešimo žiniaraštyje (Didžiulis [1875–1882]), 1882 m. greta ankstesnei jo kalbai būdingų <cz> (*griczos* [1v]), <ł> (*mežtu* gen. pl. [1v]), [dž'] minkštumo nežymėjimo (*didžojo* [1v]), <ú> (*nú* [1v]) parašyta ir <v> (*nuvežta* [1v], *Viralu* [1v]), <ie> (*vietos* [1v]), <uo> (*metuose* [1v]).

1883 m. Juozapo Miliausko-Miglovaros parengtame rankraštiniame laikraštyje *Poczta Litewsko-Literacka (Raszliavos Pacztas)* ([Miliauskas-Miglovaras] 1883) esančių Didžiulio įrašų (p. 18 ir 21), datuotų 1883 m. gruodžio 21 d.⁸, rašyba irgi įvairuoja. Miliausko tekstai čia rašyti lenkiškai, tad Didžiuliui nereikėjo taikytis prie *Rašliavos Pačto* ortografijos.

Pirmojo įrašo pirmoje eilutėje Didžiulis dar rašė <w> (*Milewskio, wisisz-kai*), toliau – tik <v>, plg. (iš eilės): *Raszliavos, Lietuwis, sawęs, visq* instr. sg. f., *sawo, sawo szwentq wierq, ewaneliczku, suwisu, vienok, vaikams, inbrukdawo*). Priebalsį [l] žymėjo <l> (*kalbos* 2×, *labai, tulai* [išskyrus tik *aktoriku*]), [l'] prieš užpakalinės eilės balsius – (*galiu, raszliavoje, Raszliavos, raszliavos*). Du kartus parašė <uo> (*Juozapa, parduodas*), 1× – <ú> (*nú*), taip pat <ie> (*apszwoitimo, Lietuwiams, niekas, vienok*). Tačiau vis dar nežymėjo [dž'] minkštumo (*szirdžq* instr. sg.), baranauskiškai rašė instr. sg. f. *visq szirdžq* ir gen. pl. „*bukwu*“.

⁸ Didžiulio nurodytas *siekio* mėnesis veikiausiai reiškė gruodį (taip vadintas ir sausis, plg. *LKŽe*), nes *Rašliavos Pačte* minima *Aušra*, tepradėjusi eiti 1883 m. kovo mėnesį.

Antrasis Didžiulio įrašas to paties rankraščinio leidinio numerio p. 21 labai panašus, net [uo] vėl žymėtas dvejetainiai (taigi dvirašiais <uo> Didžiuliui veikiausiai dar neįprastas), plg. (iš eilės): *kū*, *duota*, *szaukiuos*, *amžiuse*, *iszdūtas*, *metuose*. Iš p. 18 nepasitaikiusių atvejų minėtinas [č'] minkštumo nežymėjimas p. 21 (*galecza* cond. 1 sg.).

Aptariamieji įrašai *Rašliavos Pačte* nuo ankstesnių Didžiulio rankraščių skiriasi ir tuo, kad juose nėra raidės <y> ilgajam balsiui žymėti (plg. *daugibe* 18, *miliu* 21). Ši raidė nevartota ir *Aušroje* nuo 1883 m. 6 numerio. Jonikas, remdamasis Basanavičiumi, teigė, kad <y> (ir <l> bei gen. pl. galūnės diakritinių ženklų) atsisakė *Aušros* redaktoriumi tapęs Jonas Šliūpas (Jonikas 1972: 227). Čia prisimintina, kad nuo 4-ojo 1883 m. numerio *Aušroje* vartota ir raidė <v>⁹. Taigi Didžiulio rašybai įtakos galėjo turėti būtent šio laikraščio pasirodymas ir jo kalba. Kita vertus, *Aušroje* vartota <ŭ>, o Didžiulis, regis, jau stengėsi rašyti <uo>; *Aušroje* žymėtas [č'], [dž'] minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius, o Didžiulio įrašams tai nebūdinga.

1889-03-24 datuotas Didžiulio laiško nenustatytam vyskupui¹⁰ juodraštis (Didžiulis 1889-03-24) vėl rašytas ankstesne rašyba – laikantis Baranausko rbk principų (<w> ir <ŭ> *Wisumažiausiūju* [1], <ë> *uētele* nom. sg. [1], <cz> [č'] be minkštumo ženklų prieš užpakalinės eilės balsius: *placzus* [1], gen. pl. *tarnu* [1]). Veikiausiai ortografijos modelio pasirinkimą čia lėmė adresatas, t. y. Baranauskas ar kitas vyskupas (kaip minėta, Žemaičių [Telšių] vyskupo raštinėje rašyta Baranausko rbk). Vadinasi, devintajame dešimtmetyje Didžiulis rašė dvejetainiai – ir baranauskiškai, ir pagal *Aušrą*.

Dvejetainę ortografiją iliustruoja ir 1890-08-25 Didžiulio laiškas Matynui Jankui kaip *Ūkininko* redaktoriui (Didžiulis 1890-08-25). Šiame laiške Didžiulis rašė Baranausko raides <ë> (*dēnose* [1]) ir <ŭ> (*šiūmi* [1]) (*Varpe* [1889–1905] ir *Ūkininke* [1890–1905] <ë> nebuvo, o <ŭ> pradėta vartoti vėliau, abiejuose laikraščiuose nuo 1892 m. 4/5 numerio), bet [l] rašė <l> (*labas* acc. pl. f., nors dar pasitaikė ir *klotės* [1]), taip pat <v> (*Tavo* [1]), žymėjo [dž'] minkštumą (*meldžiu* [1]).

Be to, laiške Jankui Didžiulis jau rašė diakritinę <š> (*dešimtį* [1], *rašiau* [1]), mėgintą vartoti *Aušroje* (tik 1883 m. 5 numeryje, redaguotame Jono Basanavičiaus) ir vėliau (nuo 1890 m.) įsivestą *Varpe* (bet *Ūkininke* tik nuo 1894 m.). Prie balsį [č] šiame laiške Didžiulis žymėjo raide <ç>, t. y. <c> su diakritiku apačioje – cedilija, bet jo minkštumas ženklų <i> nežymėtas (*siuņcant* [1], *prašyçau* [1]). Prie aptarimo laiško pridėta saktė „Voras“, čia išlaikyti tie patys ortografijos principai kaip ir laiške.

⁹ Plačiau apie *Aušros* redaktorių ir kalbos kaitą žr. Venckienė 2007.

¹⁰ Laiške kreipiamasi į vyskupą. Žemaičių vyskupas tuo metu buvo Mečislovas Paliulionis; laiškas galėjo būti skirtas ir pačiam Baranauskui, tuo metu vyskupui sufraganui, t. y. pavyskupiui.

Rašmenų <l> [l], <š>, <v>, [dž'] minkštumo prieš užpakalinės eilės balsius žymėjimas rodytų, kad taikytasi prie *Ūkininko* ortografijos. Tačiau raidės <ç> tame leidinyje nebuvo. Išlikusioje Didžiulio korespondencijoje apie [č] žymėjimą nėra jokių užuominų, tad belieka spėti, kad galbūt apie raidyną buvo diskutuojama asmeniškai. Juo labiau, kad vėliau, 1899 m., tokią raidę knygelėje *Prie istorijos musun rašybos* vartojo Basanavičius. Rašmeniu <ç> jis žymėjo [č] žodžio pradžioje ir skoliniuose:

Del paženklino to garsmo, kurin su lyg' šiol' lenkiškai *cz*, čekiškai č išreikšta, turime investie ipatingan ženklan *c* su vūdegaite apačioje (ç) ir jin tik prađioje, prasidedančių nū to garsmo žođiun, kuriun musun kalboje teipogi mažai randasi, ir paimtūse iš svetimun kalbun – ipačiai iš sloveniškun – vartotie ([Basanavičius] 1899: 12).

Kitose žodžio pozicijose Basanavičius [č] ženklino rašmeniu <č>: „Žemaitijoj, kur ji dar nesuminkštinta liekti, tur šita č kaipo prasta t išsirtie“ ([Basanavičius] 1899: 13). Dar prieš pasirodant šiai knygai, Basanavičiaus rašyba Didžiuliui galėjo būti pažįstama ir iš asmeninių pokalbių (kaip minėta, Basanavičius buvo lankęsis Giežionėlėse), ir iš bibliotekoje turėtų knygų *Oškabalių dainos* (Basanavičius 1884), *Žiponas bei žipone ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškun dainun* (1885) ir *Žirgas ir vaikas* (1885) (plg. Lietuvninkaitė 2004b: 58–59). Tiesa, šiose knygose Basanavičius <ç> dar nevartojo, plg. *Oškabalių dainas: ėbataičius* 'čebataičius' 34, *Tion* 'čion' 43(8×). Be to, Basanavičius [dž] ženklino <đ>, o Didžiulis tokios raidės nerašė.

Tad devintąjį dešimtmetį Didžiulis tarsi lūkuriavo, kuri ortografija įsitvirtins, pagal poreikį remdamasis vienu ar kitu ortografijos modeliu, pasirinkdamas <cz> ar <ç>, <sz> ar <š>, <ł> ar <l> [l], ar <l> [l'], <w> ar <v>, <ŭ> ar <uo>, <ë> ar <ie>, nežymėdamas ar žymėdamas [dž'] minkštumą (plg. 1 lentelę).

2.3. Orientacija į periodikos kalbą

1897 m. pabaigos ir 1898 m. pradžios laiškuose žmonai (Didžiulis 1897-12-08, 1897-12-26, 1898-01-14, 1898-01-28) Didžiulis jau vartojo periodikos <č> ir <š> (*Anykščiūsna* 1897-12-08 1, *Dušyte* 1897-12-26 1r), <l> [l] (*mokslūse* 1897-12-26 1v), <v> (*šventes* nom. pl. 1897-12-26 1r), rašė <ie> (*dienoje* 1898-01-14 2v, *Dievo* 1897-12-26 1r), be to, žymėjo [č'] minkštumą prieš užpakalinės eilės balsius (*priežasčiu* gen. pl. 1897-12-08 1; plg. 1 lentelę). Vartoseną nuosekli, be suklydimų. Tokią ortografijos permainą lėmė bendravimas su varpininkais (1892–1896 m. Didžiulis dalyvavo jų suvažiavimuose ir pasitarimuose [B(iržiška) 1954a: 529]), bendradarbiavimas varpininkų spaudoje, taip pat ir stiprėjantis periodikos kalbos prestižas.

Iš Baranausko rbk paskutiniaisiais XIX a. metais Didžiulis berašė tik raidę <ŭ> (*nūširdžius* 1898-01-28 5v, *rūša* 1898-01-14 2r, *vaziūti* 1897-12-26 1r),

taip pat žymėjo nosinę raidę instr. sg. f. galūnėje (*su pagelbq* 1898-01-28 6r, *su Tamstq* 1898-01-28 4r), nežymėjo nosinės raidės gen. pl. galūnėje (*bernioku* 1898-01-28 4r, *žmoniū* 1897-12-26 1r).

Daugiau savo rašybos Didžiulis nebekeitė, nors ji dėl likusių Baranausko rbk ypatybių (<ũ>, instr. sg. f., gen. pl.) ir neatitiko nei *Varpo*, nei 1901-ųjų Jono Jablonskio gramatikos ir vėlesnių jo darbų (1917, 1918, 1919). Ir XX a. antrajame dešimtmetyje, kaip buvo pratęs, jis teberašė <ũ> (*darbūties* 1915-03-19 20, *surũšiau* 1916-06-16 8r), instr. sg. f. su *-q*, *-ę* (*su šeimynq* 1915-03-19 20, *su šveicariškq markelę* 1915-03-19 20), gen. pl. su *-u* (*Sukaktuviū* 1916-04-29 6r). Tokia rašyba skyrėsi nuo tuometinės bk.

Nuo 1907-ųjų iki 1917-ųjų gyvendamas tremtyje Sibire (B[iržiška] 1954a: 529), Didžiulis nebesirūpino laikytis vieno ar kito ortografijos modelio ar keisti rašmenis. 1916 m. jis rašė dukrai, kad svarbiausia – neužmiršti savo kalbos: „Nors neužtektinai tu laikraščeliu¹¹, bet nors gi savos gimtosios kalbos ne užmiršiu. Ar tikėsi, kad aš par tūs septinelius metus nekuriūs žodžius primiršau“ (Didžiulis 1916-06-16: [8r]).

Jablonskio gramatikų neatitikusi Didžiulio ortografija XX a. pradžioje nebuvo išimtinis atvejis. Tai patvirtinta Adomas Jakštas-Dambrauskas: tapdamas inteligentijos leidinio *Draugija* (1907–1938) redaktoriumi jis tikėjęsis, kad šio leidinio autoriai rašys jablonskiškai ir jų kalbos neberekės taisyti. Vis dėlto 1914 m. jis guodėsi, kad daugumos „bendradarbių rašiniai reikėjo ir nun vis da tebereikia taisyti ir gerokai taisyti“ (Jakštas-Dambrauskas 1914: 25).

1 lentelė

Stanislovo Didžiulio ortografijos kaita

	1872	1882-1889-03-24	1890-08-25	nuo 1897-12-26
[č], [š]	<cz>, <sz>	<cz>, <sz>	<ç>, <š>	<č>, <š>
[l]	<ł>	<ł> ir <l>	<l>	<l>
[v]	<w>	<w> ir <v>	<v>	<v>
[ie]	<ě>	<ě> ir <ie>	<ě>	<ie>
[uo]	<ũ>	<ũ> ir <uo>	<ũ>	<ũ>
[č´], [dž´]	<cz>, <dž>	<cz>, <dž>	<ç>, <dži>	<či>, <dži>
instr. sg. f.	<i>-q</i> , <i>-ę</i>	<i>-q</i> , <i>-ę</i>	<i>-ę</i>	<i>-q</i> , <i>-ę</i>
gen. pl.	<i>-u</i>	<i>-u</i>	<i>-u</i>	<i>-u</i>

¹¹ Iš Didžiulio laiškų žinoma, kad 1910 m. jis skaitė *Lietuvos Žinias*, *Ukininkq*, *Viltį*, *Lituq* ir *Šaltinį* (Didžiulis 1910-12-30: [15v]), 1912 m. – *Lietuvos Žinias*, *Ukininkq*, *Viltį*, *Lituq*, *Bendrijq*, *Pasiuntinį*, *Laisvajq Mintį*, *Laisvę* ir *Naša Niva* (Didžiulis 1912-06-17: [7v]).

3. Liudvika Nitaitė-Didžiulienė-Žmona

Liudvika Didžiulienė atsiminimuose rašė, kad susipažinusi su Didžiuliu gavo iš jo knygų: jis davęs „gramatiką Krzyżanovskio ir gramatiką arba ‘Kalbomokslį’ A. Baranausko, pagal kurio aš ir rašyt tuojaus pradejau“ (Didžiulienė [b. d.]: 89).

3.1. Didžiulienė – Baranausko rbk sekėja

1875-11-16 datuotą laišką būsimam vyrui Nitaitė (Nitaitė 1875-11-16) rašė Baranausko rbk būdingais rašmenimis <l> [l'] (be minkštumo ženkle; *dalòs*, *Ludwika*), <w> (*pasweikinimq*), <ë> (*dėnos* gen. sg., *Dėwo*), <û> (*nűszirdžai*), nežymėjo priebalsių [č'], [dž'] minkštumo prieš užpakalinės eilės balsius (<cz>: *mylinczos*, *Nitaicza*; <dž>: *nűszirdžai*).

Smulkiosios tautosakos rinkinyje *Senųjų kalbos* ([Didžiulis, Didžiulienė b. d.]), veikiausiai rinktame abiejų Didžiulių, dalis įrašų pažymėti inicialais *L. D.*, tad rašyti Didžiulienės. 1881 m. datuoti jos įrašai irgi baranauskiški (<l> [l] *Iszatkau* 1881-09-05 19, *gatwà* 1881-09-03 23, <l> [l'] *klautės* 1881-09-03 23, <sz> *szepetys* 1881-09-03 4, <w> *Dowanà* 1881-09-03 11, <ë> *Dėnq* 1881-08-06 11, <û> *Jűksės* 1881-09-03 23; [č'], [dž'] prieš užpakalinės eilės balsius: *plaućzai* 1881-09-05 19, *žodžo* 1881-09-05 19; gen. pl. *sziaudű* 1881-09-05 19; plg. 2 lentelę).

3.2. Pereinamasis Didžiulienės ortografijos laikotarpis

Minėtame tautosakos rinkinyje *Senųjų kalbos* po kelerių metų, 1885-04-15 datuotą įrašą Didžiulienė parašė su <l> [l] (*susivalgo* 11), <v> (*nenusidavus* 11), o 1887-12-29 – ir <ie> (*Dieve* 11). 1888 m. ji čia rašė <v> (*Žwis* 1888-04 57 *pakavojęs* 1888-03-28 31; bet ir *atwes* 1888-03-17 23), <ie> (*svietas* 1888-03-17 17; bet ir *jėdu* 1888-03-17 23).

Tad devintajame dešimtmetyje Didžiulienė, kaip ir jos vyras, ėmė bandyti periodikoje vartotus rašmenis. Vėlėliau, nuo 1892 m., ji pradėjo bendradarbiauti *Varpe* ir varpininkų leidiniuose (B[iržiška] 1954b: 256).

1895-10-17 laiške vyrui Didžiulienė (Didžiulienė 1895-10-17) teberašė <cz> (*Skaicziau* 1v), <sz> (*Duszyte* 1r), <w> (*Tewelius* 1v, *waicszczoja* 1v), instr. sg. su -q (*su skepetq* 2v), gen. pl. su -u (*Teweliu* 1v), tačiau nebevartojo <l> (*jilgq* 1r, *ne sulaukdama* 1r, *klausiau* 1v; taip pat plg. *markeliu* gen. pl. 1r, *Teweliu* gen. pl. 1v), Baranausko <ë> (*dienos* gen. sg. 1r, *dienq* 1r), pradėjo žymėti [č'], [dž'] minkštumą ([č'] *bažnycios* 1r, *Skaicziau* 1v, *waicszczoja* 1v; [dž'] *didžiai* 1r[2×], *džiaugsmas* 1r).

1896 metų rudenį Didžiulienė su vaikais išvyko gyventi į Mintaują (B[iržiška] 1954b: 256). Iš ten vyrui rašytuose laiškuose (Didžiulienė 1896-09-15) nuosekliai teberašė <û> (*prisirűsze* 1896-09-15 1, *atadűs* 1896-09-15 3), išlaikė Baranausko instr. sg. f. (*su garbę* 1896-09-15 2) ir gen. pl. galūnes (*mokitiniu* 1896-09-15 2).

Atsakiusi rašmens <ł>, beveik nesuklysdama rašė <l> [l] ir [lʲ] prieš užpakalinės eilės balsius (<l>: *laiške* 1896-09-15 1, *Szlapelio* 1896-09-15 3; : *kąsnelius* 1896-09-15 1, *rubliu* gen. pl. 1896-09-15 3); labai retai tepasitaikė parašyti <ł> (*užlaikimą* 1896-09-15 3). Ir vėliau [l] ir [lʲ] žymėjimas nebevarijavo. Nesuklysdama rašė ir <ie> vietoj Baranausko <ë>. Tačiau priebalsių [č], [š], [v] žymėjimas buvo nevienodas.

3.2.1. <Sz, sz> ir <Ś, ś>, <Cz, cz> ir <Č, č>

Kaip minėta, Didžiulis diakritinę <š> jau vartojo 1890 m., o 1897 m. buvo įgudęs rašyti ir <č>. Nors nėra išlikusių 1896 m. jo laiškų žmonai, veikiausiai ir tada jai rašė su <č>, <š>. Tad ir Didžiulienė, gaudama iš vyro laiškus su diakritiniais rašmenimis, 1896 m. rudenį pamėgino rašyti <š>. Vis dėlto laiškuose dar dominavo <Sz, sz>, pavyzdžiui, 1896-09-15 laiške (Didžiulienė 1896-09-15; iš eilės): *aszaru išspaude* 1, *szneketi* 1, *laiszke* 1, *paszaukti* 1, *barszczius* 1, *Ne rasziau* 1, *paszaukti* part. pass. nom. pl. m. 1, *prisirūsze* 1, *iš* 2, *Szlapelis* 2(2×), *dešimtj* 2, *szeszi* 2, *išwažiawo* 2, *išaina* 3, *deszimtes* gen. sg. 3, *jeszko* 3, *deszims* 4, *kasztawojo* 4, *szendien* 4, *praszau* 4(2×), *augosztj* 4, *wiškai* dat. sg. 4, *szepеле* 4, *praszau* 4. Bet netrukus Didžiulienė nustojo eksperimentuoti žymėdama [š] ir toliau rašė ankstesnę <Sz, sz>.

1897-05-04 laiške Didžiulienė vėl rašė <Ś, ś>, o kartu ir <Č, č>; be to, šios raidės daug dažnesnės negu anksčiau. <Ś, ś> ir <Sz, sz> santykis 32 ir 2, bet to, dar 1× parašyta <s> – be diakritiko (*waikscziojome* 2). Raidę <Č, č>, regis, rašyti buvo kiek sunkiau, <Č, č> ir <Cz, cz> santykis 7 ir 11, plg. (iš eilės): *petniczią* 1, *waikščiojant* 1, *gaištančių karwycziu* 1, *czia* 2, *treczias* 2, *prawerczia* 2, *prašyczio* 2, *Czionai* 2, *waikscziojome* 2, *Michajlawicziene* 3, *Repeczkienes* 3, *werčiaus* 3, *čionai* 3, *ne norečia* 3, *čia* 3, *pawaikščios* 3, *siuncziu* 3.

3.2.2. <W, w> ir <V, v>

1897-03-01 laiške vyrui Didžiulienė vėl prisiminė dar užrašant tautosaką vartotą <v>: ją parašė 6 kartus (*Dievui* 1, *Vaiciuszka* 3, *Vaiciuszakai* 2, *Vain*. [Vaineikis – J. V.] 1, *Vilniun* 2, *vyriausio* 3), bet matyti, kad <w> kur kas įprastesnė – ji keturis kartus dažnesnė (28×), plg. (iš eilės): *wakar* 1, *sweiki* 1, *Kwat[e]rq* 1, *wisiems* 1, *ne apsigywino* 1, *kwaterų* 1, *kwateros* 1, *tewai* 2, *atwažiūs* 2, *buwau* 2, *wieno* 2, *walia* 2, *kwateras* 2, *wažiūsiu* 2, *wažiūti* 2, *nuwažiawau* 2, *padawiau* 2, *wiltis* 2, *parwažiawo gywinti* 2, *wietinis* 3, *walių* 3, *Silwestraitiene* 3, *Awižonis* 4, *iszwažiawau* 4, *ketwirtoje* 4, *wakar* 4, *batwiniu* 4). Po keleto mėnesių situacija pasikeitė: 1897-08-25 laiške (Didžiulienė 1897-08-25) jau dažnesnė <v>: santykis su <w> – 10 ir 1.

Vis dėlto 1897 m. negalima fiksuoti galutinio apsisprendimo, perėjimo nuo Baranausko prie periodikos ortografijos normų. Po vasaros atostogų 1897 m. rudenį sugrįžusi į Mintaują Didžiulienė vėl pramaišiu rašė <Cz, cz> ir <Č, č>, <Sz, sz> ir <Ś, ś>, <W, w> ir <V, v>, o, pavyzdžiui, 1898-02-28

laiške vyrui (Didžiulienė 1898-02-28) nebuvo nė vienos <Č, č>, <Š, š>, <V, v>. Kiek vėlesniame 1898-03-25 laiške (Didžiulienė 1898-03-25) vėl vyravo diakritinės raidės, jų santykis su <Cz, cz>, <Sz, sz> buvo 29 ir 1, o viengubos <V, v> ir <W, w> – 9 ir 14. Tačiau ir tuo metu virsmas neįvyko, naujieji ir įprasti tradiciniai rašmenų variantai vartoti pramaišiu, santykis krypo čia į vieną, čia į kitą pusę. 1898 m. rudenį sugrįžusi iš Griežionių į Mintaują, Didžiulienė vėl daug dažniau rašė tik <Cz, cz>, <Sz, sz>, <W, w>, plg. 1898-08-27 laišką (Didžiulienė 1898-08-27): <cz> *galeczio* 1, *Rugpjuczio* 1; <sz> *asztiunius* 1, *sisisuzukija* 2; <w> *parwažiawimo* 1, *tewas* 3. Taip dvejopai Didžiulienė asmeninius raštus rašė dar kelerius metus. Paskutinis išlikęs tokią nenuoseklią rašybą reprezentuojantis jos rankraštis yra 1902-03-24 laiškas Didžiuliui (Didžiulienė 1902-03-24; žr. 2 lentelę).

Pereinamuoju Didžiulienės ortografijos laikotarpiu buvo išspausdinta keletas jos knygų. 1893-iaisiais *Ūkininko* išleistoje *Lietuvos gaspadinėje* (*Ūkininko* Nr. 4 priedas; [Didžiulienė] 1893a) vartoti šio periodinio leidinio rašmenys <ie>, <uo>, <cz>, <sz>, <l> [l], <v>, žymėtas [č], [dž] minkštumas. Instr. sg. f. ir gen. pl. galūnės (plg. instr. sg. f. *placzia žarna* 6; gen. pl. *pipiry grustu* 6) irgi skyrėsi nuo Didžiulienės vartotų.

Tais pačiais metais ten pat išleista knygelė *Negirdėtas daiktas, ir Geros rodos musų moterelems* (*Ūkininko* Nr. 10 priedas; [Didžiulienė 1893b]), kurios antrą dalį – patarimus moterims, parašė Didžiulienė (kitą dalį parašė Juozas Damijonaitis ir Antanas Kriščiukaitis-Aišbė). Didžiulienės teksto raidynas ir rašybos principai tokie pat kaip *Lietuvos gaspadinės* (beje, Krikščiukaičio-Aišbės dalyje vartotos raidės <č>, <š>).

Antrajame *Lietuvos gaspadinės* leidime 1895 m. ([Didžiulienė] 1895) rašmenys <cz>, <sz> pakeisti <č> (*kviečia* 3), <š> (*šūpinio* 3). Čia vartota ir raidė <ū> (*kaldūnus* 3, *kūmus* 3, *svogūnais* 4), kurios pati Didžiulienė nerašė. Taigi šiose knygose autorės ortografinės pažiūros neatsispindi.

3.3. Orientacija į periodikos kalbą ir bk

Didžiulienės laiško Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui, rašyto 1902-ųjų pabaigoje (Didžiulienė 1902-12-23), rašyba daug vienodesnė. Galbūt tai lėmė ir adresatas – laiškas ne toks asmeniškasis, kaip rašytieji vyrui. Čia tebevartota Baranausko <ū> (*nū* [1], *nūsirdžiais* [1]), instr. sg. f. rašyta su -ę (*garbę* [2], *pagodonę* [2]), gen. pl. su -u (*musu* [1], *svetimu* [1]). Bet jau nuosekliai vartotos diakritinės <č> (*ačiu* [2], *Viengenčio* [1]), <Š, š> (*laišką* [1], *Šventes* nom. pl. [1]). Taigi [č], [š] Didžiulienė dvejopai žymėjo nuo 1896 m. iki 1902 m. pabaigos.

Aptariamajame laiške vyravo ir <v>, jos santykis su <w> – 16 ir 3 (<v> *Dievo* [1], bet ir <w> *Diewu* [2]).

Iš kitų dvejų metų Didžiulienės rankraščių nėra išlikusių. 1904-05-03 sūnui Vytautui rašytame laiške (Didžiulienė 1904-05-03) [v] žymėjimas nebeįvairavo (*viešėjo* 1, *kviečia* 1v, *buva* 1, *užvažiavo* 1). Taip pat netrukus, 1905-05-11, rašytas ir laiškas vyrui (Didžiulienė 1905-05-11) (*vyresnybe* 2, *Vitautas* 1). Vis dėlto, nors apsispręsta rašyti <V, v>, įgūdis dar nebuvo visai susiformavęs. Pavyzdžiui, 1906-02-06 laiške sūnui Antanui (Didžiulienė 1906-02-06) vėl pramaišiui su vyraujančia <V, v> pasitaikė parašyti ir <w> (*ne dave* 1r, *vietą* 1r ir *padawiau* 1r, *wietos* 1r).

Svarbus Didžiulienės rašybos pokytis matyti 1904 m. gegužės mėnesio laiškuose (Didžiulienė 1904-05-03, 1905-05-11) – [uo] žymimas nebe <û>, o <uo> (*Areštuotas* 1905-05-11 [1], *duot* 1905-05-11 [1], *Kurkliuose* 1905-05-11 [1], *prisiruošus* 1904-05-03 1). Tad 1904 m. Didžiulienė atsisakė maždaug trisdešimtį metų vartoto iš Baranausko išmokto rašmens <û> (dar žr. 2 lentelę). Taigi 1904 m. Didžiulienė jau buvo perėmusi jablonskinės ortografijos rašmenis.

2 lentelė

Liudvikos Didžiulienės ortografijos kaita

	1875-11-16-1881-09-05	1885-1888	1895-10-17	1896-09	1897-03-01-1902-03-24	1902-12-23	1904-05-03	1923-03-16
[č], [š]	<cz>, <sz>	<cz>, <sz>	<cz>, <sz>	<cz>; <sz> / <š>	<cz> / <č>; <sz> / <š>	<č>, <š>	<č>, <š>	<č>, <š>
[l]	<l>	-	<l>	<l>	<l>	<l>	-	<l>
[v]	<w>	<w> / <v>	<w>	<w>	<w> / <v>	<v> / <w>	<v>	<v>
[ie]	<ë>	<ie> / <ë>	<ie>	<ie>	<ie>	<ie>	<ie>	<ie>
[uo]	<û>	<û>	<û>	<û>	<û>	<û>	<uo>	<uo>
[č'], [dž']	<cz>, <dž>	<cz>	<czi>, <dži>	<czi>, <dži>	<czi>, <dži>	<či>, <dži>	<či>	<či>, <dži>
instr. sg. f.	-q, -ę	-	-q,	-q, -ę	-q, -ę	-ę	-	-q, -ę / -a, -e
gen. pl.	-u	-	-u	-u	-u	-u	-	-u / -ų

Iš Didžiulienės 1910 m. pradžioje rašyto laiško (Didžiulienė 1910-02-01) matyti, kad ir tada (*iā* kamieno instr. sg. ji vis dar rašė su -q (*Su didžią pagarbą* [2]), gen. pl. – su galūne -u (*minetuju raštu* gen. pl. [1]). Šie rašybos įpročiai išliko ir 1923 m. (Didžiulienė 1923-03-16): instr. sg. f. *su dvigubą energija* [1], *su Misiutę* [2]; gen. pl. *metu* [2], *musu* [1], *visu* [1], nors pasitaikė ir *baltinių* [2], *gilzų* [2], *poperelių* [2], *šiltų rubų* [2].

Kaip matyti, aštuntajame dešimtmetyje apsisprendusi rašyti pagal Baranausko rbk modelį, Didžiulienė jo laikėsi iki devintojo dešimtmečio pabaigos. Vėliau

jos ortografijai būdingas įvairavimas, ypač priebalsių [č], [š] ir [v] žymėjimo. Nors apie 1904 m. Didžiulienė jau rašė nuosekliai jablonskiškai, tačiau Baranausko rbk instr. sg. f. ir gen. pl. galūnės ji žymėjo ir trečiajame XX a. dešimtmetyje.

4. Išvados

1. Antano Baranausko sukurtu lietuvių rašomosios kalbos modeliu XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais rėmėsi ne tik Žemaičių (Telšių) vyskupijos centro ir dvasinės seminarijos atstovai, bet ir kai kurie pasauliečiai.
2. Baranausko rašomosios kalbos principais XIX a. aštuntajame dešimtmetyje vadovavosi Stanislovas ir Liudvika Didžiuliai. Jie vartojo tuo metu įprastus ir Baranausko rbk būdingus rašmenis <cz>, <sz>, <ł> [l], <w>, taip pat <ë> [ie], <û> [uo], nežymėjo [č'], [dž'] minkštumo prieš užpakalinės eilės balsius, (i)ā, ē kapienų vardažodžių instr. sg. galūnėje rašė nosinius balsius žyminčias -q, -ę, o gen. pl. – u.
3. Dar prieš pasirodant *Aušrai*, apie 1882 m., Didžiulis ėmė abejoti dėl savo rašomosios kalbos pasirinkimo – Baranausko rbk jis nebesilaikė taip nuosekliai. Devintąjį dešimtmetį Didžiulis tarsi lūkuriavo, kuri ortografija įsitvirtins, pagal poreikį remdamasis Baranausko ar periodinės spaudos kalbos modeliu ir rašydamas <cz> ar <ç>, <sz> ar <š>, <ł> [l] ar <l>, [l'] ar <l>, <w> ar <v>, <ë> ar <ie>, <û> ar <uo>, žymėdamas ar nežymėdamas [dž'] minkštumą.
1897–1898 m., tad dar neišėjus iš spaudos 1901 m. Jablonskio gramatikai, Didžiulis atsiskakė Baranausko rbk ir perėmė vis didesnę prestižą igyjancios periodinės spaudos rašmenis (<č>, <š>, <l> [l], <v>, <ie>), pradėjo žymėti [č'], [dž'] minkštumą prieš užpakalinės eilės balsius. Tokią ortografijos permainą veikiausiai lėmė bendravimas su varpininkais ir bendradarbiavimas jų spaudoje, stiprėjantis periodikos kalbos prestižas. Rašmens <û>, (i)ā, ē kapienų vardažodžių instr. sg. galūnių -(i)q, -ę, gen. pl. -u Didžiulis nebekeitė, nors šios Baranausko rbk ypatybės neatitiko Jablonskio ortografijos normų.
Taigi iki 1882 m. Didžiulis laikėsi Baranausko rbk principų, 1882–1897 m. rašė mišriai, o 1897 m. pabaigoje perėmė pasaulietinės periodikos ortografiją.
4. Liudvika Didžiulienė, aštuntajame dešimtmetyje rašiusi pagal Baranausko gramatikos principus, devintojo dešimtmečio viduryje savo rašybą ėmė kreipti į periodikos kalbos pusę. 1895 m. ji neberašė Baranausko <ë>, tradicinės <ł>, žymėjo [č'], [dž'] minkštumą prieš užpakalinės eilės balsius. Tačiau maždaug šešerius metus, iki 1902 m. pradžios laiškuose ji dvejopai žymėjo [č] <cz> ir <č>, [š] <sz> ir <š>, iki 1904 m. – [v] <w> ir <v>. Tad 1901 m. pasirodžius Jablonskio gramatikai, jos normų perimti neskubėta.

(i)ā, ē kamienų vardažodžių instr. sg. Didžiulienė ir XX a. teberašė su -q, -ę, gen. pl. – su -u, nors 1923 m. pramaišiu parašydavo ir -ų.
Taigi Didžiulienė 1875–1881 m. rašė baranauskiškai, paskui rašyba įvairavo iki 1904 m. Vėliau perimtos periodikos ir Jablonskio gramatikos ortografijos normos. Vadinasi, per du paskutiniuosius XIX a. dešimtmečius periodikos kalba, jos prestižas sustiprėjo tiek, kad Didžiuliai atsisakė Baranausko ortografijos principų ir ėmė rašyti pagal laikraščių pavyzdį.

Santrumpos

KTUB =	Kauno technologijos universiteto biblioteka.
LLTIBR =	Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas.
LMAVB RS =	Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius.
LNMMB RS =	Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius.
VUB RS =	Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius.

Šaltiniai ir literatūra

Anykštėnų biografijų žinynas (www.anykstenai.lt/asmeny/asm.php?id=87).

- Baranauskas, Antanas. 1872-12-21. Laiškas Stanislovui Didžiuliui iš Kauno. *Antanas Baranauskas. Raštai VII/1. Dienoraštis. Laiškai įvairiems adresatams*, sudarė Regina Mikšytė, Marius Daškus, vertė Regina Mikšytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Baltos lankos, 2003, 161.
- [Basanavičius, Jonas.] 1884. *Oškabaliu dainos*, surinktos ir išdūtos per Jonan Basanavičių. Tylžeje: Spaustuvej’ Otto iš Mauderodes.
- [Basanavičius, Jonas.] 1899. *Prie istorijos musun rašybos*. Parašė dr. J. Basanavičius. Tilžeje: Spaustuveje otto v. Mauderodes.
- B[iržiška], V[a]c[ilovas]. 1954a. Didžiulis Stanislovas. *Lietuvių enciklopedija* 4. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 528–529.
- B[iržiška], V[a]c[ilovas]. 1954b. Didžiulienė–Nitaitė Liudvika. *Lietuvių enciklopedija* 4. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 526–527.
- Didžiulienė, Liudvika. [b. d.] Atsiminimai (rankraštis). VUB RS: F 1 – D 482.
- [Didžiulienė, Liudvika.] 1893a. Lietuvos gospadinė arba pamokinimai kaip prigulincziai suvartoti Dievo dovanas. Paraszė Žmona. Tilžeje.
- [Didžiulienė, Liudvika.] 1893b. Negirdėtas daiktas ir geros rodos musų moterelems. Tilžeje.
- [Didžiulienė, Liudvika.] 1895. *Lietuvos gospadinė arba pamokinimai kaip prigulincziai suvartoti dievo dovanas*. Parašė Žmona. Tilžeje: Išleista M. Noveskio.
- Didžiulienė, Liudvika. 1895-10-17. Laiškas Stanislovui Didžiuliui (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 15/7.
- Didžiulienė, Liudvika. 1896-09-15. Laiškas Stanislovui Didžiuliui (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 513/1.
- Didžiulienė, Liudvika. 1897-03-01. Laiškas Stanislovui Didžiuliui iš Jelgavos (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 513/2.
- Didžiulienė, Liudvika. 1897-05-04. Laiškas Stanislovui Didžiuliui iš Jelgavos (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 513/2.

- Didžiulienė, Liudvika. 1897-08-25. Laiškas Stanislovui Didžiuliui (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 513/2.
- Didžiulienė, Liudvika. 1898-02-28. Laiškas Stanislovui Didžiuliui iš Jelgavos (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 513/3.
- Didžiulienė, Liudvika. 1898-03-25. Laiškas Stanislovui Didžiuliui iš Mintaujės (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 513/3.
- Didžiulienė, Liudvika. 1898-08-27. Laiškas Stanislovui Didžiuliui iš Mintaujės (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 513/3.
- Didžiulienė, Liudvika. 1902-03-24. Laiškas Stanislovui Didžiuliui iš Mintaujės (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 513/8.
- Didžiulienė, Liudvika. 1902-12-23. Laiškas Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 1834.
- Didžiulienė, Liudvika. 1904-05-03. Laiškas Vytautui Didžiuliui (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 3/4.
- Didžiulienė, Liudvika. 1905-05-11. Laiškas Stanislovui Didžiuliui iš Vilniaus (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 513/7.
- Didžiulienė, Liudvika. 1906-02-06. Laiškas Antanui Didžiuliui (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 3/2.
- Didžiulienė, Liudvika. 1910-02-01. Laiškas Lietuvų mokslo draugijai (rankraštis). LLTIBR: F 1 – 183.
- Didžiulienė, Liudvika. 1923-03-16. Laiškas Antanui Kazanavičiui (rankraštis). (www.limis.lt/detali-paieska/perziura/-/exhibit/preview/191987489?s_id=2ll9Jzd1YBYrSic&s_ind=7&valuable_type=EKSPONATAS).
- Didžiulis, Stanislovas. [b. d.] Laiškas nenustatytam asmeniui (Keli žodžiai ape mano kalbą ir raszyba) (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – AK-128 St.
- Didžiulis, Stanislovas, Liudvika Didžiulienė. [b. d.] Senųjų kalbos (rankraštis); VUB RS: F 1 – D 568.
- Didžiulis, Stanislovas, Liudvika Didžiulienė. 1878-11-29. Laiškas Antanui Baranauskui iš Griežionėlių (rankraštis). VUB RS: F 1 – E 359.
- Didžiulis, Stanislovas. 1872. Priežodžiai, patarlės, papročiai, mįslės, burtai ir pasakos (rankraštis). LMAVB RS: F 12 – 464.
- Didžiulis, Stanislovas. [1875–1882.] Ape Tryszimą. Didžiulių ūkio Griežionėlėse dirvų tręšimo 1875–1882 žiniaraštis (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 11/21.
- Didžiulis, Stanislovas. 1881. Dainos. Sutartinės (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 45.
- Didžiulis, Stanislovas. 1889-03-24. Laiškas nenustatytam asmeniui [vyskupui] iš Griežionėlių (juodraštis, rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 11/8.
- Didžiulis, Stanislovas. 1890. Laiškas Martynui Jankui ir saktė *Voras* (rankraštis). VUB RS: F 1 – D 409.
- Didžiulis, Stanislovas. 1897-12-08. Laiškas Liudvikai Didžiulienei iš Griežionėlių (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 7/8.
- Didžiulis, Stanislovas. 1897-12-26. Laiškas Liudvikai Didžiulienei iš Griežionėlių (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 4/1.
- Didžiulis, Stanislovas. 1898-01-14. Laiškas Liudvikai Didžiulienei iš Griežionėlių (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 4/1.
- Didžiulis, Stanislovas. 1898-01-28. Laiškas Liudvikai Didžiulienei iš Griežionėlių (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 4/1.

- Didžiulis, Stanislovas. 1910-12-30. Laiškas Liudvikai Didžiulienei (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 16/13.
- Didžiulis, Stanislovas. 1912-06-17. Laiškas Liudvikai Didžiulienei (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 6/8.
- Didžiulis, Stanislovas. 1915-03-19. Laiškas Liudvikai Didžiulienei (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 16/13.
- Didžiulis, Stanislovas. 1916-04-29. Laiškas Vandai Didžiulytei (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 7/9.
- Didžiulis, Stanislovas. 1916-06-16. Laiškas Vandai Didžiulytei (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 7/9.
- Jakštas[-Dambrauskas], A[domas]. 1914. *Mūsų alfabeto klausimas*. Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė.
- Jonikas, Petras. 1972. *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antroje XIX a. pusėje*. Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas.
- Jonikas, Petras. 1987. *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*. Chicago: Lituanistikos instituto leidykla.
- Kaluškevičius, Benjaminas, Kazys Misius. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktorai. 1864–1904*. Vilnius: Diemedžio leidykla.
- Lietuvninkaitė, Nijolė. 2004a. Stanislovas Didžiulis – spaudos draudimo epochos bibliofilas. *Stanislovo Didžiulio asmeninė biblioteka*, parengė Nijolė Lietuvninkaitė. Kaunas: Technologija, 9–29.
- Lietuvninkaitė, Nijolė [par.] 2004b. *Stanislovo Didžiulio asmeninė biblioteka*, Kaunas: Technologija.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20. 1941–2002. Elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, programuotojai: Evaldas Ožeraitis, Vytautas Zinkevičius. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 2005 (atnaujinta versija 2017). (www.lkz.lt).
- [Miliauskas-Miglovara, Juozapas.] 1883. Poczta Litewsko-Literacka (Raszliawos Pacztas) (rankraštis). KTUB: Rš 2017.
- Nitaitė, Liudvika. 1875-11-16. Laiškas Stanislovui Didžiuliui (rankraštis). LMAVB RS: F 94 – 34/24.
- Spudulis, Jonas. 1883-12-03. Laiškas Aleksandrui Dambrauskui iš Peterburgo (rankraštis). VUB RS: F 1 – D 462.
- Venckienė, Jurgita. 2007. *Lietuvių bendrinės kalbos pradžia: idėjos ir jų sklaida (1883–1901)*, Vilnius (daktaro disertacija).
- Venckienė, Jurgita. 2014. Antano Baranausko lietuvių bendrinės kalbos teorija: priėmimas Žemaičių kunigų seminarijoje. *Archivum Lithuanicum* 16, 269–294.
- Žukas, Vladas. 2003-08-06. Didžiulis Stanislovas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* (www.vle.lt/Straipsnis/Stanislovas-Didziulis-64973).

Jurgita Venckienė
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
jurgita.venckiene@lki.lt

KOPSAVILKUMS

Stanislova un Ļudvikas Didžuļi lietotās ortogrāfijas maiņa: no Antana Baranauska uz kopvalodas standartu

Jurgita VENCKIENĖ

Raksts turpina Antana Baranauska radītās lietuviešu rakstu valodas izplatīšanās izpēti. Tajā analizēta viņa sekotāju Stanislova Didžuļa, kas pazīstams ar savu lietuviešu bibliotēku un preses izplatīšanu, un rakstnieces Ļudvikas Nitaites-Didžiulienes-Žmonas valodas maiņa.

19. gadsimta 70. gados Didžuļi sekoja Baranauska lietuviešu rakstu valodas standarta principiem. Viņi lietoja grafēmas <cz>, <sz>, <ł>, <w>, <ë> [ie], <û> [uo], neapzīmēja [č'], [dž'] palatalizāciju, (i)ā- un ē-celma vārdu vsk. instr. lietoja galotnes -q, -ę, dsk. ģen. – -u.

1882. gadā Didžulis sāka šaubīties par rakstu valodas izvēli – viņš vairs tik konsekventi nesevoja Baranauska principiem. Viņš vēroja, kura ortogrāfija kļūs par standartu, un pēc vajadzības paļāvās uz Baranauska vai periodikas ortogrāfiju, rakstot <cz> vai <ç>, <sz> vai <š>, <ł> vai <l>, <w> vai <v>, <ë> vai <ie>, <û> vai <uo>.

1897.–1898. gadā Didžulis pieņēma periodisko izdevumu ortogrāfiju (<č>, <š>, <l>, <v>, <ie> un sāka apzīmēt [č'], [dž'] palatalizāciju), kuras prestižs pieauga.

Didžiulene arī pielāgoja savu ortogrāfiju periodiskajos izdevumos lietotajai 19. gadsimta 80. un 90. gadu mijā. 1895. gadā viņa vairs nerakstīja <ë>, <ł>, atzīmēja [č'], [dž'] palatalizāciju. Tomēr līdz 20. gadsimta sākumam viņa turpināja lietot <cz> un <ç>, <sz> un <š>, <w> un <v>.

Periodisko izdevumu un to valodas prestižs 19. gadsimta pēdējās divās desmitgadēs bija kļuvis tik spēcīgs, lai konkurētu ar citiem lietuviešu valodas standarta modeļiem.

SUMMARY

The Change of Orthography Used by Stanislovas and Liudvika Didžiuliai: from Antanas Baranauskas to Standard Language

Jurgita VENCKIENĖ

The article continues the research of the dissemination of Antanas Baranauskas' written Standard Lithuanian. The change of language of his followers Stanislovas Didžiulis, famous for his Lithuanian library and press distribution, and writer Liudvika Nitaitė-Didžiulienė-Žmona is analyzed.

In the 1870s, Didžiuliai followed the principles of Baranauskas' written Standard Lithuanian. They used graphemes <cz>, <sz>, <ł>, <w>, <ë> [ie], <û> [uo], did not mark the softness of [č'], [dž'], wrote instr. sg. of (i)ā, ē stems with the endings -q, -ę, gen. pl. – with -u.

In 1882 Didžiulis started to have doubts about his choice of written language – he did not follow Baranauskas' principles so consistently. He was on the watch for which orthography would become a standard and relied on Baranauskas or the periodical press orthography as needed, writing <cz> or <ç>, <sz> or <š>, <ł> or <l>, <w> or <v>, <ë> or <ie>, <û> or <uo>.

In 1897–1898 Didžiulis adopted the orthography of periodicals (<č>, <š>, <l>, <v>, <ie>, and started to mark the softness of [č'], [dž']), gaining increasing prestige.

Didžiulienė also re-aligned her orthography with that of the periodicals at the turn of the ninth and tenth decades of the 19th century. In 1895 she did not write <ë>, <ł>, marked the softness of [č'], [dž']. However, by the beginning of the 20th century she wrote both <cz> and <ç>, <sz> and <š>, <w> and <v>.

The prestige of periodicals and their language strengthened to the point of competing with other models of standard Lithuanian over the last two decades of the 19th century.